

УДК

ТИТОВ СЕРГІЙ,

аспірант Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КАНІБАЛІЗМУ

Предметом статті є аналіз елементів вірувань і релігійних уявлень сучасного канібалізму. На прикладі останніх публікацій і досліджень, виконаних в галузі антропології та приматології, розглядається релігійнознавчий аспект указанного феномену. Наводяться також схеми класифікації канібалізму на базі наявних систем, розроблених сучасною антропологією і психологією.

Ключові слова: канібалізм; релігійні уявлення; вірування; культури; дослідження.

Постановка проблеми та стан її вивчення. У сучасному суспільстві існують явища, які не підлягають раціональному осмисленню. Одним із таких явищ є канібалізм. Цей феномен знаходиться у фокусі багатьох сфер гуманітарного та наукового вивчення, таких як психологія, право, філософія, етнологія та антропологія. Великий інтерес до цього предмету викликали останні дослідження, зроблені еволюціоністами, приматологами й антропологами, що, власне, й активувало появу нових підходів у розгляді цього феномену і викликало питання про ставлення до нього наукового співтовариства. Дослідження останніх років пропонують великий спектр різноманітних установок, як у вивченні канібалізму, так і в аналізі різних видів канібалізму відповідно до епохи й географії. Також на увагу заслуговує зміна соціальної оцінки названого явища в різні епохи.

Проте релігійнознавчий аналіз канібалізму в наш час представлений недостатньо. Ми, як і раніше, задаємося питанням: чи є канібалістичні акти проявом вірувань і релігійних уявлень, чи можемо ми говорити про наявність сотеріологічних або магійно-прагматичних складових, чи можливо простежити в подібних практиках відображення онтологічних уявлень практикуючих, можливо, це тільки рудименти старих ритуалів банально перейшли в традиційні форми?

Метою нашого дослідження є спроба на прикладі окремих випадків канібалізму, висвітлених у різних сучасних наукових і медійних публікаціях, простежити ознаки наявності вірувань або релігійних уявлень. Або відсутності таких. Окремим завданням є спроба проаналізувати, який саме характер уявлень стоїть за кожним із цих випадків відповідно до прийнятої класифікації.

Виклад основного матеріалу. Будь-які форми людських жертвопринесень у свідомості сучасної людини асоціюються з пережитками нашої історії, варварськими обрядами й культурами часів доаврамічних релігійних традицій. У сучасному світі, де цінність людського життя є пріоритетною, сам факт того, що такі практики коли-небудь були можливі, часом викликає сумніви. Про це, зокрема, свідчить робота Г. Обейсєкера "Розмова про канібалізм: Міф про людодство і людські жертвопринесення в південних морях", у якій йдеться про те, що багато в чому те, що вважається канібалізмом у сучасній антропологічній літературі, скоріше вигадка або нерозуміння [12, с. 124]. І, тим не менш, на момент написання цього дослідження подібні практики існують і демонструють підхід, який рухається нарізно з нашими уявленнями про допустиме як у ритуалах, так і в етичній

поведінці. Ми говоримо про практики, у яких тіло людини і її життя служать засобом для досягнення за допомогою магії практичного результату або здійснення сакральної дії.

У тлумачних словниках канібалізм визначається, як уживання в їжу людської плоті та внутрішніх органів іншою людиною. Пізніше лінгвістичне поле поняття було поширено на сферу зоології, де канібалізм став описувати випадки поїдання особинами одного виду одне одного, включаючи так званий *sexual cannibalism*, вживання в їжу комахами сексуального партнера після спарювання. Таким чином, сфера застосування терміна покриває область життя людини, тварин і навіть комах.

Сам термін "канібал" з'являється за часів освоєння Нового світу і походить від іспанської назви Карибських островів - *Caníbales*, позначення жителів яких морфологічно походило від *canibal* або *caribal*. Згідно з поясненням М. Паленсія-Рот у роботі "Канібалізм і Нова людина в Латинській Америці і її європейське уявлення в XV-XVI ст.", термін "канібал" [14, 1-27], до того замінний словами "людоджер" або "антропофаг", з'явився вперше в щоденниках Колумба за часів його першого плавання в 1492 році, і на різних сторінках цього щоденника з періоду листопада-грудня 1492 р зустрічається в різних фонетичних формах, а саме: *canibales*, *caniba*, *caniba* або *caribes*. У Європі зі щоденників Колумба, з іспанської мови, термін потрапляє в усі європейські мови, а в англійській оформлюється як *cannibal* з двома пп. Цікаво зауважити, що Шекспір, створюючи ім'я дикуна в "Бурі" ("The Tempest"), використовує іспанську літерацію слова - *Caliban* (Калібан). У формі *cannibal* і закріпився термін, за допомогою якого таврувалася певна особливість життя аборигенів Нового Світу. Католицька церква і європейська світська влада відреагували негативно й негайно. Папа Інокентій IV оголосив подібну поведінку тяжким гріхом, що заслуговує благочестивого покарання силою і зброєю, а королева Іспанії Ізабелла I Кастильська відповідним указом закріпила право колоністів відправляти в рабство народності, де канібалізм був нормою. Це створювало економічний інтерес в практиці подібних звинувачень.

Таким чином, канібалізм як термін з'явився як опис явища стороннього із чіткими негативними етичними конотаціями, неприйнятними, з точки зору християнської культури в епоху Нового часу. І незважаючи на те, що в самій Європі використання частин людського тіла в різних цілях будуть відомі аж до XVII століття, термін "канібал" у європейській свідомості міцно закріпився

за явищем чужорідним, властивим далеким дикунам. А перша публікація роману Д. Дефо "Робінзон Крузо" в 1719 році, у якому за допомогою літературних прийомів яскраво й детально описується характер життя й поведінки канібалів, міцно закріпила ефект сприйняття канібалізму у свідомості європейця.

У процесі дослідження цього феномену й залежно від його характеру, а також особливостей (чи то гуманітарний, юридичний, чи то медичний аспект) прямо або побічно пропонується своя система класифікації канібалізму. Якщо систематизація не пропонується в чіткій схематичній формі, то імпліцитно наявна в роботах багатьох дослідників. Так, досить детально розроблені схеми класифікації, створені в області антропології та психології. На відміну від існуючого в релігієзнавстві поділу тільки на екзо- й ендоканібалізм, запропонованого, наприклад, у статті "Канібалізм" авторів Б. Конкіна і П. Браун 2-го видання "Енциклопедії релігій" Ліндсея Джонса [11, с. 1402-1405], антропологічний підхід передбачає велику варіативність. Ще складніші класифікаційні ділення в системах, запропоновані в психології, де предметом аналізу виступають випадки канібалізму як різні типи психологічних аномалій і форм девіантної поведінки людини. Однак ця область лежить далеко за межами нашого дослідження.

Перша загальноприйнята в антропології схема, яка використовується такими антропологами як Елі Саган, Дональд Тузін, виділяє три групи канібалізму: канібалізм для виживання, ендоканібалізм та екзоканібалізм [16, с. 23; 8, с. 109]. Перша група - "канібалізм для виживання" (*survival cannibalism*), часто іменована в антропологічній літературі також *hunger cannibalism*, голодний канібалізм), включає в себе випадки людодства, викликані важкими зовнішніми умовами. Для ілюстрації цього типу наводять відому історію групи американських переселенців-піонерів (Доннер Паті), випадок виживання команди з регбі *Stella Meris* після аварії літака, випадки канібалізму, що мали місце під час голоду в Поволжі та Україні у 20-х, 30-х роках ХХ століття та інші.

Сфера терміна "ендоканібалізм" охоплює факти поїдання співплемінників, які, як правило, померли природною смертю. На аналізі подібних фактів ми зупинимося докладніше нижче. На противагу йому "екзоканібалізм", навпаки, описує факти, де жертвою виступають індивіди, що мешкають за межами соціальної групи (племіні). Як правило, це часто вороги племіні, загиблі у військових зіткненнях або в результаті навмисного полювання.

Інша схема, розроблена соціологами q сучасними антропологами, передбачає чотири види: 1) агресивний, 2) сексуальний, 3) ритуальний, 4) гастрономічний. Ця схема навмисно ігнорує групу *survival cannibalism* (канібалізм для виживання), яка лежить поза полем інтересів дослідників і зосереджена на смислового характері канібалізму. Група випадків *агресивного канібалізму* (1) включає акти особливої поведінки, де агресія, яку зганяють на жертві, спонтанно або усвідомлено переходить в поїдання жертви. Окремі випадки такої поведінки в шимпанзе описані в сучасній приматології, що саме по собі говорить про досить глибоке коріння подібного явища. *Сексуальний канібалізм* (2). Вивчення цього аспекту лежить більше у сфері сучасної психології, аніж антропології або етнології, оскільки не зустрічається в примітивних суспільствах і є елементом девіантної поведінки сучасної культури. Однак деякі факти, на яких ми зупинимося нижче, мають гендерний аспект. Більше того, у зв'язку з цим не зайвим буде згадати характер сексуальної поведінки в деяких комах, зокрема в богомола. Термін *ритуальний каніба-*

лізм (3) включає символічний або магічний характер вживання людської плоті. У сучасній культурі часто асоціюється з діяльністю таємних езотеричних товариств і їхніми внутрішніми ритуалами. Однак при аналізі поведінки сучасних примітивних культур можна з упевненістю сказати, що ритуальна форма канібалізму має глибоке культурне коріння. Що стосується групи випадків *гастрономічного канібалізму* (4), то це досить нове соціальне явище, пов'язане з пошуком нових смакових відчуттів за рахунок розширення сфери смакового досвіду. У такому випадку - на прикордонних, табуйованих територіях, де тіло людини виступає "забороненим плодом". Схожим прикладом може служити наявність у меню деяких азійських ресторанів мозку мавпи, яка подається спочатку до столу живою.

Існують схеми класифікації, де додатковим підвидом пропонується іліальний канібалізм, поїдання самками власних дітей. У приматології цим терміном описується поведінка деяких самок бонобо і шимпанзе. Окремим підвидом в групі ендоканібалізму т. зв. емпатичного (жалісливого) канібалізму. Термін створений для зручності аналізу особливих поховальних обрядів, зокрема деяких племен басейну річки Амазонки (плем'я уари, описане в роботах антрополога Біса Конкіна) і жителів Західної та Центральної Африки.

Існуючих сучасних класифікаційних схем канібалізму досить багато, і нові описи його випадків іноді додатково пропонуються і виділяються в нову підгрупу. Дві вищеописані схеми відображають, тією чи іншою мірою, усі основні типи випадків нашого феномена, а також дають уявлення про характер класифікацій цього явища.

Оскільки запропоновані схеми класифікації (А: (А1) канібалізм для виживання, (А2) ендоканібалізм і В: (В1) агресивний, (В2) сексуальний, (В3) ритуальний, (В4) гастрономічний) не перетинаються і доповнюють один одного, то ми можемо зосередитися на аналізі тих підвидів, область яких покриває поле нашого дослідження. Таким чином, видаливши з першої схеми групу А1, ми залишаємо тільки групи А2 і А3 (ендоканібалізм, екзоканібалізм), а в другій схемі В3 (ритуальний) і В1 (агресивний).

Розглядаючи явище екзоканібалізму (канібалізму за межами групи), можна виділити випадки як агресивного канібалізму, так і ритуального. З аналізу багатьох прикладів, запропонованих антропологами й приматологами, можна припустити, що досить часто випадки агресивного канібалізму є результатом розвитку атакуючої поведінки індивіда. Тобто поїдання суперника є розвитком агресії, прояви якої носять іноді усвідомлено демонстративний страхітливий характер. Так само цей акт, на думку деяких дослідників, може інтерпретуватися як маніфестація глибокого презирства до жертви. Ужитий у їжу ворог, таким чином, зводиться до рівня звичайних тварин, і цим декларується його низький біологічний і соціальний статус.

У відеоматеріалі "The Cannibal Warlords of Liberia" (Full Length Documentary) один із ліберійських польових командирів говорить на камеру "if I know that somebody wants to kill me, if grab you, I will eat you ... raw". (Якщо я дізнаюся, що хтось хоче вбити мене, якщо я впіймаю тебе, я тебе з'їм ... сирим) [19]. Подібного роду загрози, як і їх виконання, не викликають великого подиву в Західній Африці. На вбивстві противника суперництва закінчується. Ворог буде убитий і з'їдений.

У цьому ж відеозаписі група бойовиків-підлітків, що стоїть біля розтерзаного трупа, демонструє витягнуто з нього серце (фото 1). Лідер групи підносить до камери людське серце зі словами: "I lifted it up to the temple.

Фото 1. Демонстрація людського серця бойовиками Західної Африки.

Now I'm gonna eat it. It's a Liberian general's heart" (Я носив це в храм. Тепер я буду його їсти. Це серце ліберійського генерала) [19]. Наведені приклади агресивного екзоканібалізму вказують на наявність цього явища в сучасному світі. Коментуючи другий відеоматеріал, зауважимо, що згідно з деякими ліберійськими легендами, леопард, нападаючи в лісі на людину, з'їдає тільки її серце. За роки, проведені мною в тропічних лісах західної Африки, я жодного разу не чув про факти нападу леопарда на людину, проте, вважаю, що цей міф характеризує ставлення африканських народностей до серця людини як вмістилища життєвої сили, оскільки биття серця супроводжує людину від народження до самої смерті й ні на секунду не припиняється протягом життя. Що, можливо, і формує таке ставлення до нього в примітивних спільнотах.

У монолозі солдата з серцем важливим, на наш погляд, є згаданий храм. Ми не знаємо, який саме храм, - солдат цього не згадує. Однак між тим, як витягти серце і з'їсти його, було вчинено якусь релігійну дію, імовірно піднесення божеству або освячення піднесеного. Але навіть і без цього піднесення процес вилучення саме серця, а не якоїсь іншої частини тіла говорить про характер певного вірування, прихованого в поведінці цієї групи людей.

Випадки систематичного канібалізму японськими солдатами під час Другої світової війни, описані в книзі Юкі Танака "Захований жах: японські військові злочини у Другій світовій війні" ("Hidden Horrors: Japanese War Crimes In World War II" Yuki Tanaka), можна важати прикладами сучасного екзоканібалізму [18, с. 35-145]. Зважаючи на неможливість постачання сухопутних військ в Індокитаї й на островах Океанії, японське командування віддало наказ військам перейти на самозабезпечення, що змусило солдат практикувати канібалізм. У 1946 році в цій справі було засуджено близько 30 осіб, п'ятеро, у тому числі генерал Татібама, були засуджені до смертної кари. Оскільки спеціальної статті в міжнародному праві за канібалізм не існувало, звинувачення звучало як "prevention of honorable burial" (перешкоджання почесному похованню). І хоча багато в чому ці випадки були викликані голодом в японській армії, важливим обмеженням було те, що вживати дозволялося тільки плоть ворога (трупи з поля бою або страчених полонених), тоді як уживання в їжу трупів японських солдатів було суворо заборонено. Тобто японське командування розуміло поїдання трупа як приниження жертви й намагалося не допустити це щодо власних солдатів. Не беручи цю умову до уваги, такий факт підпадав би під класифікацію звичайного канібалізму для виживання, але те, що вживалися в їжу тільки тіла ворожих солдатів, дозволяє класифікувати цей ви-

падок як екзоканібалізм. Подібне обмеження, безперечно, викликано не релігійними уявленнями, але має свої етичні та культурні конотації.

На думку Дюркгейма, будь-яка смислова поведінка має соціальні мотиви. Інтерпретуючи поведінку агресивного людоджера, можемо сказати приблизно так. Повалений противник більше не є загрозою, його мертво тіло, як і раніше, лежить, і тепер переможець вільний робити з ним усе, що завгодно: продовжувати бити його, зганяючи агресію, шматувати його зубами і навіть їсти його. Перемога закріплює соціальний статус переможця, приниження мертвої жертви його підсилює. Нівелювання колишнього сильного ворога до рівня звичайної їжі - це посмертне посилене соціальної ієрархії та демонстрація влади.

Елементи подібної поведінки, що спостерігаються у приматів, зокрема в шимпанзе, пояснюють характер динаміки цієї поведінки. Приматологом Жилем Претцем описаний випадок убивства альфа-самця шимпанзе на ім'я Фудуко в Сенегалі [13]. Самець Фудуко втратив свій альфа-статус і був вигнаний зі зграї. Пізніше повернувшись, спробував відновити втрачене становище, що викликало великий конфлікт, у результаті якого Фудуко був забитий на смерть. Після чого його мертво тіло було розірвано й частково з'їдено нападниками. Попри те, що Фудуко спочатку не був харчовою метою для нападників, тут канібалізм став формою розвитку агресивної атаки, а в силу того, що мавпи використовують свої зуби під час нападу подібно до того, як це роблять хижакі, наприклад котяті, ця атака перейшла в поїдання жертви.

Практика використання плем'ям хіваро (Еквадор), висушеної голови ворога "цанца", не є канібалізмом в прямому сенсі, але досить доречно при аналізі ставлення до тіла мертвого ворога.

Цанца служить гарантом поневолення духу вбитого, який служить тепер його власнику. (*Довідка: з відрубаної голови витягується череп, шкіру назад зшивають, обробляють спеціальним чином, після чого голова зменшується в кілька разів, приблизно зберігаючи початкові риси обличчя*) (фото 2, 3).

На прикладі такої форми використання людського тіла, тобто голови, можна говорити про наявність анімістичних уявлень як характеру вірувань і як наслідку магічної практики в окремих племенах.

Говорячи про практику явного ритуального канібалізму, не можна обійти увагою індійських пустельників агхорі, особливий різновид садху, які вклоняються Шиві й харчуються плоттю від похоронних багать, а також використовують людські черепи (Капали) в різних ритуалах. Канібалізм агхорі є частиною світогляду адептів секти, згідно з яким, у єдиного Бога Шиви немає ані білого, ані чорного, ані хорошого, ані поганого. Отже, немає ані поганої, ані хорошої їжі. І трупи, на їхню думку, їжа, нічим не гірша за будь-яку іншу. У цьому випадку канібалізм - своєрідний виклик, психологічна провокація, яка змушує підходити максимально до межі неможливого й переходити через неї. Агхорі не обмежуються тільки ритуальним канібалізмом, а вживають також людський і тваринний кал, п'ють сечу собак, уживають алкоголь, мають ритуальні зносини з повіями в місцях кремації.

Така практика іноді виходить за межі аскетичної спільноти й зустрічається у звичайних жителів Індії. Як, наприклад, згаданий у звіті телеканалу ББС від 14 квітня 2014 р. випадок канібалізму в Пакистані. Де двома братами, вихідцями з Індії, був винесений вирок за канібалізм [6]. Мухаммад Аріф і Фарман Алі отримали по дванадцять років в'язниці, після того як з'ясувалося, що вони

Фото 2-3. Висушені голови "цанца".

викопали з могили немовля і з'їли його. Усього вони розрили понад сто могил на місцевому кладовищі. Якщо для Пакистану, де свято шанують Коран і Пророка, подія стала справжнім шоком, то в сусідній Індії до традиції поїдання трупів влада ставиться лояльно. Важко пояснити, чим саме викликана така поведінка, однак можна припустити, що колишні релігійні практики переходять в такі незвичайні традиційні форми.

Форми ритуального канібалізму не завжди піддаються поділу на ендо- та екзо-. Як і у випадку з агхорі, де подібні практики мають своєрідний сотеріологічний характер, практики магичні, з використанням людських органів або канібалізму, не передбачають своїх і чужих.

Джошуа Благий, який бився під час громадянської війни в Ліберії під командуванням Рузвельта Джонсона, відомий як Butt Naked General ("голозадий генерал"), який водив в атаку своїх бійців, будучи повністю голий, пояснює успіх своїх військових операцій магичною дією своєї нагоди й силою канібалістичних актів - уживанням крові немовлят і поїданням їхніх сердець [19]. За його свідченням, перед боєм він і його бійці живили кров невинних немовлят, а їхні серця розрізали на частини і ділили між бійцями [Там само].

Ефект магичного захисту від кульового поранення відомий у західній Африці широко. Подібного роду захист ставиться місцевими магами й називається в Ліберії *local bullet prove*. Ритуал не обов'язково супроводжується людською жертвою, частіше це дика тварина, уживання в їжу якої надалі буде заборонено носію такого "захисту". Практично всі чоловіки в Ліберії в період війни мали ту чи іншу тварину, від уживання в їжу якої вони відмовлялися. Називаючи це своїм "законом" - *It's my law*. (Що можна розуміти як "моє табу"). Однак у свідченнях генерала Дж. Благого саме маленькі діти, яких вони відловлювали спеціальним чином, підпливаючи за ними, коли ті гралися у водоймах, приносяться в жертву.

Перед тим, як випити кров і розділити на шматочки її серце, дитину приносять у жертву дияволу. Благий говорить: "Usually it was a small child, someone whose fresh blood would satisfy the devil" (Зазвичай це були маленькі діти, чия кров бажана дияволу) [Там само].

Сам Дж. Благий стверджує, що у віці 11 років був ініційований у жерці культу і брав участь в людському жертвопринесенні. У результаті тривалого триденного обряду мав особисте спілкування з дияволом, де йому було обіцяно, що він стане великим воїном, за що, у свою чергу, буде зобов'язаний продовжувати приносити в жертву людей.

Усі наступні жертвопринесення дітей Благий згадує як угодні дияволу. Тут можна відзначити, що принесення дітей у жертву треба розуміти первинним, а наступний

акт поїдання жертви - магичним ритуалом, здійсненим із певною метою. Магічно-прикладний аспект простежується в багатьох випадках, описаних в антропологів. У роботі Фіртца Пула "Канібали, трикстер і відьми" описується поведінка африканського племені Біміні-Кускусмін, де геніталії померлого чоловіка з'їдаються його вдовою, а частини вульви покійної жінки - її чоловіком та іншими молодими жінками племені для поліпшення репродуктивної функції [15-17]. Говорячи про прикладі магичного використання людського тіла, доцільно згадати скандальний матеріал італійського фотографа Марко Вернаскі (Marco Vernaschi) про дитячі жертви в Уганді. Згідно з його фотозвіттом, частини дитячого тіла були використані місцевим шаманом для здобуття багатства й сексуальної сили його клієнтів. Наприклад, голови дітей були закопані в основу при закладці фундаменту будинку. Такий будинок обіцяє бути багатим і упорядкованим. Кінцівки й дитячі геніталії використовувалися місцевим знахарем для збереження й поліпшення чоловічої потенції.

Будь-яка магична практика націлена на реалізацію завдань або бажань людини й забезпечується за допомогою ритуальних дій, далеко не завжди нам зрозумілих. Але немає сумніву, що такі дії засновані на релігійних уявленнях. У цьому випадку, на вірі в те, що людське тіло, його органи або частини мають певну силу й за їх допомогою можна отримати практичний ефект - добробут, чоловічу силу, невразливість у бою або безстрашність.

У племені бангалас (Південна Африка) існує поховальний ритуал, у якому, при прощанні з померлим воїном, плем'я, надаючи покійному траурні почесті, приносить людську жертву, заздалегідь придбану на стороні. Перед закланням жертва ідентифікується зі спочилим за допомогою ряду ритуалів, у т. ч. ритуалу весілля жертви з дружиною померлого. Як тільки, на думку учасників, ідентифікація досягнута, жертву убивають. Після чого жінки племені п'ють її кров і смажать шматки плоті на багатті, а діти вимочують руки в її крові. Так, на думку учасників ритуалу, плем'я забезпечує своєму члену вічний спокій у світі мертвих [16, с. 145]. Таким чином, ми маємо приклад поховальних практик, що не входять в класи ендо-, екзо, але, тим не менш, є ритуальними.

Область дії терміна "емпатичний канібалізм" охоплює іншу частину випадків ендоканібалізму, але також у сфері похоронних обрядів. У цьому плані досить ілюстративними є традиції племені варі (басейн річки Амазонка). Біс А. Конкін, професор антропології Вандербілдського університету у своїй роботі "Consuming grief: Compassionate cannibalism in an Amazonian society" (Споживаючи печаль: жалісливий канібалізм у народів

Амазонки) визначає саму ідею канібалізму як таку, що має досить суворі рамки сприйняття в культурі й антропології, де будь-яка спроба дати інформацію, що коригує це сприйняття, - велика сміливість з боку вченого: "Ми завжди сприймаємо канібалізм як агресивне варварське поведіння і прояв деградації. Але цим ми все надмірно спрощуємо й не даємо собі можливості розглянути канібалізм як щось, що має позитивні аспекти, а також мотиви, близькі нашим власним" [7, с. 12]. Описуючи поїдання покійного члена племені, дослідник пояснює це як надання поваги померлому з одного боку й полегшення скорботи родичів з іншого. На думку учасників ритуалу, свідомість померлого йде у світ невидимий, а залишки тіла померлого поміщаються за допомогою поїдання в тілах живих - так передається ланцюг народження далі, символічно й фізично зберігаючи увесь рід, включаючи мертвих. Аналогічна традиція поїдання мертвих родичів сьогодні існує в Західній і Східній Африці, попри кримінальне переслідування з боку влади аж до смертної кари. Існує відеоматеріал про арешт правоохоронними органами в Бурунді (Східна Африка) двох братів, які з'їли свого мертвого батька [9].

У роботі "Сумні тропіки" К. Леві-Стросс пише: "Деякі суспільства дотримуються такого ставлення до мертвих. Вони відмовляють їм у спокої, вони їх використовують, іноді в буквальному сенсі, як у випадку канібалізму й некрофагії, коли ці явища засновані на прагненні злитися з чеснотами й силами покійного" [3, с. 126] Тобто, іншими словами, те, що ми розуміємо під канібалізмом, у деяких племен є елементом складних взаємин живих із мертвими, фрагментами комунікативних практик різних сфер і рівнів існування, механізмами переходів і спілкування, а також відображенням певної онтології.

Висновки

Зміст канібалізму, де ключовим є обмін, що живить й оновлює життєві сили, існує в різному роду культурних традиціях, - від військової магії гайне та ацтеків та людських жертвоприношень, до шанобливих похоронних обрядів народів Південної Америки. Елі Саган, І. М. Льюїс та інші теоретики антропології бачать джерелом осмисленого канібалізму агресію й міжплемінні конфлікти, тоді як нам джерелом канібалістичного символізму видається цікавішим аналіз емпатичних форм, де за допомогою поїдання плоті небіжчика виявляються онтологічні й сотеріологічні конотації обрядовості.

Основним завданням антропологів та істориків був детальний аналіз і деконструювання культурної відмінності вказаного феномену, оскільки в практиці канібалізму немає єдиного змісту. Символізм, що приховується за окремими актами канібалізму, достатньо різноманітний, і може бути сприйнятий винятково у своєму культурному контексті, що й становило поле для дослідження соціологів та антропологів канібалізму. Зосередившись на наявності вірувань у контексті такого символізму, ми доводимо, що деякі факти чітко демонструють наявність релігійного змісту. Однак однозначно інтерпретувати характер вірувань, які багато в чому трансформувалися у форми традиції й обрядовості досить складно.

Сучасною антропологією чітко розрізняються випадки смислового та беззмістовного канібалізму. На думку багатьох антропологів, у тому числі Фітца Пула, людське м'ясо міститься у звичайному раціоні багатьох племен поряд із м'ясом тварин і переважно в багатьох

примітивних спільнотах, які часом практично не приховують, що обгризли небожа до кісток¹. Незважаючи на зміни внутрішньоплеменного ставлення до канібалізму під впливом зовнішніх культурних та релігійних трендів і зміни раціону харчування в сучасних примітивних спільнотах, випадки канібалізму не рідкість і багато в чому залишаються за межами раціональної академічної інтерпретації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воеводский Л. Ф. Каннибализм в греческих мифах. Опыт по истории развития нравственности / Леопольд Францевич Воеводский. - Санкт-Петербург : Типография Балашева, 1874. - 405 с.
2. Леві-Стросс К. Печальные тропики / Клод Леві-Стросс ; [пер. с франц.]. - М. : АСТ, Астрель, 2010. - 410 с.
3. Леві-Стросс К. Тотемизм сегодня. Неприрученная мысль / Клод Леві-Стросс ; [пер. с франц.]. - М. : Академический Проект, 2008. - 520 с.
4. Стингл М. Индейцы без томагавков / Милослав Стингл ; [пер. с чеш.]. - М. : Прогресс, 1984. - 453 с.
5. Askenasy Hans. Cannibalism: From Sacrifice to Survival / Hans Askenasy. - Amherst, NY : Prometheus, 1994. - 268 p.
6. BBC News, Pakistan suspected cannibal in Punjab re-arrested By M Ilyas Khan BBC News, Islamabad on 14 April 2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.bbc.com/news/world-asia-27019630>
7. Conklin Beth A. Consuming grief: compassionate cannibalism in an Amazonian society / Beth A. Conklin. - 1st ed. p. cm. - Texas : University of Texas Press, USA, 2001. - 318 p.
8. Brown Paula. The Ethnography of Cannibalism / Paula Brown, Donald F. Tuzin // Psychological Anthropology. - 1983. - Society, Washington, USA. - 307 p.
9. Cannibalism in Africa documentary - Tribes documentary [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [<https://www.youtube.com/watch?v=JGBCa2b1ROg>]
10. Stephen Ellis. The mask of anarchy; the destruction of Liberia and the religious dimension of an African civil war / Ellis Stephen. - New York: New York University Press, USA, 2007. - 350 p.
11. Encyclopedia of religion, vol. 3 / [Lindsay Jones, editor in chief]. - 2nd ed. p. cm., Thomson Gale, Macmillan Reference, USA, 2005. - 10,017 p.
12. Obeyesekere G. Cannibal Talk : The Man-Eating Myth and Human Sacrifice in the South Seas / Gananath Obeyesekere. - Berkeley, California : University of California, USA, 2005. - 320 p.
13. International Journal of Primatology. - February 2017, Volume 38, Issue 1, pp 31-57; Jul., 06th, 2017.
14. Palencia-Roth M. Cannibalism and the New Man of Latin America in the 15th- and 16th-Century European Imagination / M. Palencia-Roth // Comparative Civilizations Review. - 1985. - Vol. 12: No. 12, Article 3. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol12/iss12/3>
15. Poole Fitz John Porter. Cannibals, Tricksters, and Witches / Fitz John Porter Poole // Brown Paula, Tuzin Donald F. Psychological Anthropology / Paula Brown, Donald F. Tuzin. - Society, Washington, USA, 1983. - 307 p.
16. Sagan Eli. Cannibalism: Human aggression and cultural form / Eli Sagan. - New York : Harper torchbooks, 1976. - 174 p.
17. Shipman P. The Myths and Perturbing Realities of Cannibalism / Pat Shipman // Discover 8, Mar., 1987. - P. 70-76.
18. Tanaka Yuki. Hidden Horrors: Japanese War Crimes In World War II / Yuki Tanaka. - Westview Press, USA, 1997. - 304 p.
19. The Cannibal Warlords of Liberia (Full Length Documentary), 06 jul 2017 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=ZRuSS0iiFyo&t=459s>.

¹ Мається на увазі плем'я м'янмін, Папуа, Нова Гвінея [15, с. 225] - Аем.

Титов Сергей,

аспирант Киевского национального университета им. Т. Г. Шевченко

РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ КАННИБАЛИЗМА

Предметом статьи является анализ элементов верований и религиозных представлений современного каннибализма. На примере недавних публикаций и исследований, осуществлённых в области антропологии и приматологии, рассматривается религиоведческий аспект данного феномена. Также приводятся схемы классификации каннибализма на базе имеющихся систем, разработанных современной антропологией и психологией.

Ключевые слова: каннибализм; религиозные представления; верования; культы; исследования.

Titov Serhiy,

Postgraduate Student of Taras Shevchenko National University of Kyiv

RELIGIOUS STUDIES OF CANNIBALISM

The article provides a comprehensive review of latest religious studies research into the phenomenon of cannibalism. All materials are supported with real-world modern examples, based on media reports and findings of primatology and anthropology. In attempt of revealing religious aspect of cannibalism the article presents interesting findings from the author's own anthropological experience in Western Africa. Using classification schemes of the subject, mainly developed and represented in the field of anthropology, the author compares similar aspects in both approaches of anthropology and religious studies. Having applied a variety of classification schemes and methods, the author demonstrates a number of interesting findings.

Study analyzes religious meaning of cannibalism that overlaps with social and political significance of consuming enemies to mark one's dominance and superiority or consuming a dead relative to express love, or in attempt to distance the spirit of the deceased from the world of the living, or to acquire physical or spiritual qualities contained in the corpse. Thus sacrifice, the aggressive destruction of enemies, and the devoted incorporation of anxious destruction of a loved one's body are all facets of cannibalism that may be presented in different cultural context. Despite the common assumptions that cannibalism has been seen as characteristic of primitive communities the article analyzes variety of cannibalistic practices in modern complex society.

The article contains some fundamental assumptions supporting the belief that traditional approach contributes to seemingly counter-productive common attitude to the phenomenon of cannibalism and prevents academic minds from deeper understanding of it. The author pays particular attention to the aspect of presence or absence of religious beliefs behind all the mentioned acts.

Key words: cannibalism; religious beliefs; beliefs; cults; researches.

REFERENCES

1. Voevodsky, Leopold (1874), Cannibalism in the Greek myths. Experience in the history of moral development, *Balashev Typography*, St. Petersburg, 405 p. (rus).
2. Levi-Strauss, Claude (2010), The sad tropics [translat.], *AST, Astrel*, Moscow, 410 p. (rus).
3. Levi-Strauss, Claude (2008), Totemism today. An untamed thought [translat.], *Academic Project*, Moscow, 520 p. (rus).
4. Stingl, Miloslav (1984), Indians without tomahawks [translat.], *Progress Publishing*, Moscow, 453 p. (rus).
5. Askenasy, Hans (1994), Cannibalism: From Sacrifice to Survival, *Prometheus*, Amherst, NY, 268 p. (eng).
6. BBC News, Pakistan suspected cannibal in Punjab re-arrested By M Ilyas KhanBBC News, Islamabad on 14 April 2014, available at: <http://www.bbc.com/news/world-asia-27019630>
7. Conklin, Beth A. (2001), Consuming grief: compassionate cannibalism in an Amazonian society, *University of Texas Press*, Texas, 318 p. (eng).
8. Brown, Paula & Tuzin, Donald F. (1983), The Ethnography of Cannibalism, *Psychological Anthropology Society*, Washington, USA, 307 p. (eng).
9. Cannibalism in Africa documentary - Tribes documentary; available at: [<https://www.youtube.com/watch?v=JGBCa2b1ROg>]
10. Stephen, Ellis (2007), The mask of anarchy; the destruction of Liberia and the religious dimension of an African civil war, *New York University Press*, New York, 350 p. (eng).
11. Lindsay Jones [ed.] (2005), Encyclopedia of religion, vol.3, 2nd ed.p. cm., *Thomson Gale, Macmillan Reference*, 10,017 p.
12. Obeyesekere, Gananath (2005), Cannibal Talk : The Man-Eating Myth and Human Sacrifice in the South Seas, *University of California*, Berkeley, California, 320 p. (eng).
13. International Journal of Primatology (2017), February, Vol. 38, Issue 1, pp 31–57.
14. Palencia-Roth, M. (1985), Cannibalism and the New Man of Latin America in the 15th- and 16th-Century European Imagination, *Comparative Civilizations Review*. Vol. 12: No. 12, Article 3 available at: <http://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol12/iss12/3>
15. Poole, Fitz John Porter (1983), Cannibals, Tricksters, and Witches in: *Brown, Paula, Tuzin, Donald F. Psychological Anthropology Society*, Washington, USA. 307 p. (eng).
16. Sagan, Eli (1976), Cannibalism: Human aggression and cultural form, *Harper torch books*, New York, 174 p. (eng).
17. Shipman, Pat (1987), The Myths and Perturbing Realities of Cannibalism, *Discover* 8, Mar., pp. 70-76 (eng).
18. Tanaka, Yuki (1997), Hidden Horrors: Japanese War Crimes In World War II, *Westview Press, USA*, 304 p. (eng).
19. The Cannibal Warlords of Liberia (Full Length Documentary), 06 jul 2017, available at: <https://www.youtube.com/watch?v=ZRu-SS0iiFyo&t=459s>

© Титов Сергій

Надійшла до редакції 11.08.2017

СХІД № 4 (150) липень-серпень 2017 р.